

Iva Gruić

Slučaj *Bakhe* - veliko nevidljivo kazalište

Kada su početkom svibnja na Međunarodnom festivalu malih scena u Rijeci odigrane *Bakhe* Olivera Frlića, okrugli stol nakon predstave ponudio je još jednu epizodu skandala koji ovaj najglasniji i najozloglašeniji događaj novije domaće produkcije prati od početka. Kako piše Svjetlana Hribar u Novom listu, ansambl predstave požalio se na loš tretman producenta i vlasnika, koji umjesto da je promovira, predstavu guši i želi je tiho ugasišiti skidanjem s repertoara ovogodišnjega Splitskog ljeta. Glumci i autorski tim napali su Dubravku Lampalov, ravnateljicu Drame HNK-a Split, koja nije uspjela uvjerljivo obraniti poziciju kuće koju zastupa. Sve

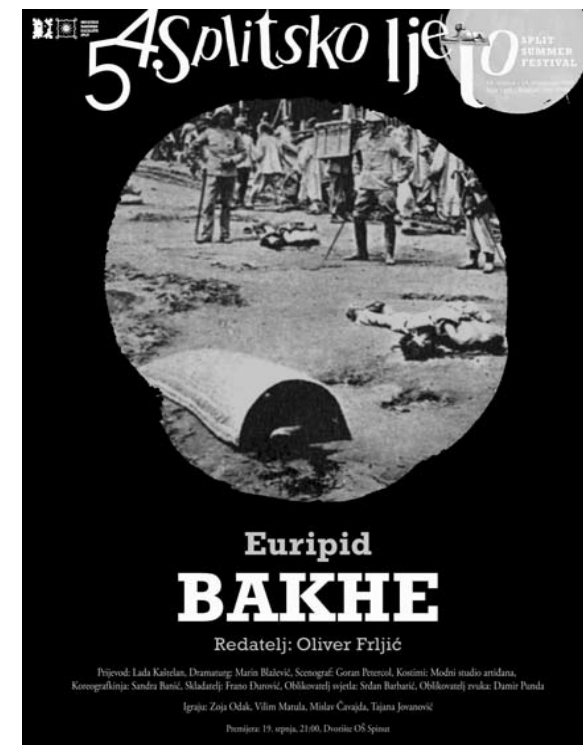
se to događalo u okružju bezrezervne podrške okupljenih profesionalaca i "obične" publike, ujedinjene u vjerovanju da se ovdje radi o predstavi koja je, kako je to formulirao Goran Cvetković, "više od teatra". Prvi "katarzični" trenutak osigurao je još na okruglom stolu riječki gradonačelnik Vojko Obersnel ponudivši *Bakhama* da "prebjegnu" u Rijeku. Drugi je stigao posljednjeg dana Festivala, kad su *Bakhe* s (riječkim!) *Turbofolk*om (drugom Frlićevom predstavom na Festivalu) podijelile nagradu za najbolju predstavu, a Frlić je u oštroj konkurenciji europskih kazališnih zvijezda nagrađen i za najbolju režiju, ponovno za obje predstave. U trenutku pisanja ovog teksta još nije jasno hoće li se *Bakhe* odseliti u Rijeku i hoće li ih se Split tako neslavno odreći, ali je sigurno da predstava neće tiho umrijeti nakon svega nekoliko izvedbi.

Sve ovo pokazuje kako se eksplozivni potencijal

Prijepori oko *Bakhi* u svakom se novom kontekstu ponovno otvaraju i nepogrešivo govore istinu ne toliko o predstavi koliko o – kontekstu.

Bakhi nije iscrpio s prošlogodišnjom aferom oko zabrane i premijerove "zabrane zabrane". Prijepori se u svakom novom kontekstu ponovno otvaraju i nepogrešivo govore istinu ne toliko o predstavi koliko o – kontekstu. U prvom krugu skandala *Bakhe* su zahvaljujući zabrani čak i prije premijere postale simbol ugrožene autorske slobode, bastion obrane prava na javnu riječ, kritičnost i političku provokativnost. Zahvaljujući vještom i glasnom, medijski odlično osviještenom autorskom timu, bitka za predstavu je dospjela na naslovnice, a zabrana je povučena. Već prvo gostovanje, prošle jeseni u Zagrebu, donijelo je novi prilog za analizu kulturne javnosti – ni jedno kazalište nije htjelo ugostiti *Bakhe*, barem se tako pisalo, ali onda se rješenje ipak našlo na rubu kazališnog svijeta, u Tvornici kulture. U međuvremenu, Split ih odbija igrati, a kao odgovor na to Rijeka ih poziva raširenih ruku. No, poziv nije stigao iz nekoga riječkog kazališta, nego od gradonačelnika, dakle od politike.

Čitavo to vrijeme komentari su gotovo bez iznimke ideološki obojani i za kazalište neuobičajeno emotivni, zapaljeni, žučljivi. *Bakhe*, po svemu sudeći, otjelovljuju nešto što je za našu današnjicu toliko važno da snažno angažiraju i lijeve i desne, i crne i crvene, i klasičare i inovatore i svekoliku kulturnjačku, a i dobar dio političke javnosti. I angažman je toliko jak da su mnogi i iz politike i iz struke spremni posegnuti i za teškim riječima i za neuobičajenim odlukama. U svemu tome predstava se gotovo izgubila. *Bakhe* se igraju ili ne igraju, brani ih se i napada ideološki, one su "više od teatra", one su istodobno i utvrda i uvreda slobode – jer i sloboda se, poput svih riječi koje će netko napisati velikim slovom, shvaća nevjerojatno različito. *Bakhe* su postale važan simbol, a pritom kao da nikada nisu postale **važne kao kazalište**.

Kad sam prošlog ljeta, u jeku afere oko zabrane išla gledati *Bakhe*, činilo mi se da cio taj medijski cirkus radi protiv predstave, zakrivajući je, svračajući pozornost na ono manje bitno, izvankazališno, neumjetničko. Bila sam uvjerenjena da "više od teatra" znači istodobno "manje od teatra". No, razmišljajući kasnije i prateći razvoj događaja, učinilo mi se da se tu ipak radi o nečemu drugom. Zato bih sad ponudila jedno drugačije tumačenje. *Bakhe* nisu ni više ni manje od teatra, *Bakhe* su samo komadići, ključni, ali ne jedini dio jednoga drugačijeg teatra čija se pozornica miješa s gledalištem i poput kišobrana nadvija nad cijelo nam društvo.

Tajana Jovanović, Mislav Čavajda, Vilim Matula

***Bakhama* se posrećilo da "proizvedu" sjajan primjer velikoga nevidljivog kazališta u kojem kao gledatelji i izvođači sudjeluju ne samo oni koji predstavu nisu vidjeli nego i oni kojima ni na pamet ne bi palo da uđu u bilo koje kazalište.**

Da bih jednostavnije objasnila što želim reći, posudit ću termin od Augusta Boala, nedavno preminuloga brazilskog redatelja, gurua angažiranog kazališta druge polovine 20. stoljeća. Jedna od neobičnih Boalovih kazališnih formi je i *nevidljivo kazalište*. Pravila su jednostavna, opisuje Boal: umiješati glumce s jasno definiranim malim scenama koje su spremni improvizirano prilagoditi situaciji, u skupinu ljudi koja, ništa ne sluteći, postaje publika. Pripremljene minijaturne scene zamišljene su tako da otvaraju neki problem s više strana i mame publiku koja

ne zna da je publika na uključivanje. Jedan od primjera koje Boal opisuje "odigrali" su u tramvaju i vrteo se oko seksualnog uznemiravanja. Muškarac se nepristojno približi ženi, ona glasno negoduje. Drugi glumci se uključuju, stajući na njegovu i njezinu stranu. No, kako scene u nevidljivom kazalištu moraju biti posložene tako da višestruko

osvijetljavaju polemičnu temu ili problem, tako se i incident u tramvaju razvija u više od obične diskusije "za i protiv": pored čovjeka koji brani agresivnog muškarca sjedi njegova žena pa onda jedan od branitelja ženskog prava, želeći demonstrirati neugodnu stranu obrane takve muške agresivnosti, gospođi stavi ruku na koljeno; potaknuta raspravom neka žena okomi se na osobito zgodnog muškarca itd...

Gledatelji koji ne znaju da su gledatelji ulaze i izlaze iz tramvaja, uključuju se ili ne. A budući da je riječ o *nevidljivom* kazalištu, nikad ni ne doznaju da su bili publika i, eventualno, izvođači. Cio je smisao ovakvih "akcija" u tome da se suoči "gledatelje" sa situacijom koja izgleda posve stvarna i koja će ih, baš zato što izgleda stvarna, a ne odigrana, istinski angažirati i navesti na reakciju ili barem na promišljanje o vlastitom odgovoru na ono čemu su svjedočili. I na razmišljanje o reakcijama drugih, daka. Osim dobro odabrane teme i precizno strukturiranih "scena", presudno za uspjeh nevidljivog kazališta je mjesto događanja jer upravo ono daje vjerodostojnost odigranom i omogućuje prihvaćanje fikcije kao stvarnosti i angažman koji je u skladu s time žesći, istinitiji, neposredniji. I još je jedan sastojak bez kojeg ova forma ne može: glumačka sposobnost improvizacije i brzog prilagođavanja situaciji "na terenu" koju je nemoguće unaprijed predvidjeti.

Bakhama se, rekla bih, posrećilo da "proizvedu" sjajan primjer velikoga nevidljivog kazališta u kojem kao gledatelji i izvođači (klasični Boalov termin je *spect-actor*) sudjeluju ne samo oni koji predstavu nisu vidjeli nego i oni kojima ni na pamet ne bi palo da uđu u bilo koje kazalište. I dok je Boalovo nevidljivo kazalište ograničenog dometa, "igra" se za mali broj ljudi, jasno definira temu, ne traje dugo i ne ponavlja se mnogo puta, "Slučaj *Bakhe*", ili Friljičevo veliko nevidljivo kazalište, po vremenskim i prostornim dimenzijama grandiozno je i k tome vješto umotano u kazališni projekt, čime mu je *nevidljivost* dvostruko zajamčena. A sposobnost izazivanja najšire i "najviše" društvene reakcije dokazuje neprekidno.

Prošloga ljeta o *Bakhama* se raspravljalo na šankovima i

na tržnicama, u krugovima koji su u uobičajenim okolnostima za kulturu potpuno gluhi. Konstruirale su se opskurne teorije zavjere i svatko je imao bar nešto za reći na temu, jer je u toj prvoj epizodi predstave velikoga nevidljivog kazališta sudjelovala cijela zemlja. Noviji nastavci "Slučaja" pokazuju da zanimanje nije nestalo. Gdje god se pojave, *Bakhe* funkcioniraju kao lakmus-papir, jasno i precizno pokazuju reakciju raznih segmenata društva: "struktura", medija, kazališnih kuća, politike, struke itd. Kao izvođači koji ne znaju ni da su gledatelji, a kamoli izvođači, uz piljarice, šankere i novinare ravnopravno nastupaju Sanader, Selem, Štrlić, Obersnel...

U nevidljivom kazalištu, već po definiciji forme, svi odigrani dijelovi postaju samo povod za raspravu i konkretno djelovanje u stvarnosti koje takav "povod" provocira, a njihov kazališni i umjetnički aspekt je nebitan. Kriterij vrijednosti je uspješnost u izazivanju reakcije i promišljanja. U Friljičevom velikom nevidljivom kazalištu taj povod je predstava. Zato se ona, vjerojatno, doživljava kao nešto što je "više od teatra", ali se o njezinim umjetničkim dometima malo govori. Ne želim se na ovom mjestu upuštati u analizu ili procjenu *Bakhi* jer sam uvjeren da bi za "Slučaj *Bakhe*" jednako dobro poslužila i neka sasvim drukčija pa i bitno slabija predstava. Umjesto Euripida jednako bi poslužio Shakespeare kao i neki anonimni pisac. Na Sanaderovu mjestu mogao je biti Gotovina, Loru je mogla zamijeniti afera "Selotejp". Za "Slučaj *Bakhe*" nije važan ni kostim od sirovog mesa ni paljenje makete HNK, pa čak ni duboka glumačka posvećenost i jasna želja za promišljanjem kazališnog jezika. U "Slučaju *Bakhe*" ključno je sustavno i ciljano izazivanje reakcija koje kirurški precizno i točno oslikavaju stanje duha danas i ovdje govoreći nepatvorenu i neugodnu istinu.

Nisu to neke jako nove ili neočekivane istine, jer smo i prije znali da je moguće da intendanti žive u paničnom strahu od "struktura", da aktualni premijer voli igrati ulogu američke konjice, da će Zagreb radije ignorirati

U "Slučaju *Bakhe*" ključno je sustavno i ciljano izazivanje reakcija koje kirurški precizno i točno oslikavaju stanje duha danas i ovdje govoreći nepatvorenu i neugodnu istinu.

nego podržati ili zabraniti eksces, da Rijeka svoje "slobodumije" rado iskazuje u kontrastu prema više ili manje "zatucanom" ostatku zemlje, da je ideološka raspolućenost kod nas nepremostiva smetnja ozbiljnijem promišljanju (itd.). Ali "Slučaj *Bakhe*" sve je te istine koje znamo ili slutimo učinio javnim, dostupnim i živim predmetom za raspravu. Sve što se oko *Bakhi* događa ima takav simbolički potencijal da svatko tko počne o njima govoriti, javno ili na šanku, smjesta otkriva svoj svjetonazor, ideološku i političku opredijeljenost, a ponekad čak i karakter. I od gledatelja koji ne zna da je gledatelj pretvara se u izvođača koji ne zna da je izvođač jer su granice stvarnosti i fikcije posve zamučene.

A sve to sama je suština nevidljivog kazališta – osvješćivanje istina koje već znamo i poticanje na javnu reakciju ili barem zauzimanje stava i to ne u okviru neke tamo fikcije, nego u pravoj, tvrdj stvarnosti. Fikcija je tu samo da isprovocira stvarnost. Nevidljivo kazalište nije didaktično, ne daje recepte za djelovanje niti jednostavno poučava poput propagande. Umjesto toga, ono nas konfrontira s raznolikim oblicima "stvarnosti" i stvarnosti, uvijek vješto dotjeranih do ekstrema, tako da ih postaje nemoguće previdjeti ili nezainteresirano ignorirati. "Slučaj *Bakhe*" rekao nam je o našem društvu možda i više nego što smo željeli znati, a usto je nadahnuo na zauzimanje stava svakoga tko imalo prati događanja oko sebe. Zato je to iznimna, epohalna predstava. Ozbiljnija i značajnija od *Bakhi*.

Iza svake predstave nevidljivoga kazališta stoji jasna namjera i plan autora pa se onda samo od sebe nameće i pitanje koliko je toga u "Slučaju *Bakhe*" isplanirano, a koliko se dogodilo slučajno. Jasno je da ni Frlić ni autorški tim predstave nisu mogli planirati zabranu ni aferu koja je uslijedila. Ipak, neke su namjere očite. *Bakhe* su provokativne i otvoreno kritične prema temama o kojima se nerado govori, a dogodile su se na mjestu koje je toliko idealno za izazivanje reakcija da se nastanak "Slučaja" morao očekivati, čak i predvidjeti. Koliko će Štrlić spremno "suradivati", to, dakako, nitko nije mogao znati. Ali sigurno je da bi na brojnim drugim mjestima *Bakhe* ostale samo *Bakhe*.

Osim toga, u nastanku "Slučaja *Bakhe*" glumci i redatelj aktivno su sudjelovali, podcrtavajući razlike, neumljivo i neprekidno ističući vlastitu beskompromisnost. Sve smo radili u ilegali, govorili su oko premijere, a govore i danas. S prvim javnim naznakama sukoba njihova glasna obrana prava na slobodu i promišljeni napadi provocirali su prvo upravu Splitskoga ljeta, a potom i sve zainteresirane, na sve one reakcije koje smo danima slušali i tako rado komentirali. I sve je to učinjeno isuviše točno da bi bilo slučajno. Jednako tako nastupaju i danas. Na okruglom stolu nakon izvedbe u Rijeci malo se govorilo o predstavi, a puno o "tihom ukidanju". Na tvrdnju Dubravke Lampalov da predstava neće igrati na Splitskom ljetu jer publika ne pokazuje zanimanje (uistinu, ni lanjske izvedbe cijelom skandalu usprkos nisu bile do kraja popunjene), ekipa *Bakhi* odgovara da je uprava prodavala jedva pola kapaciteta gledališta, a onda tvrdila da je rasprodano kako bi mogla opravdati skidanje predstave zbog poraznih rezultata blagajne. Ne znam, naravno, je li to čista istina, ali optužba zvuči tako skandalozno da je nemoguće primiti je hladnokrvno. Autorški tim *Bakhi* pokazao je još jednom što radi najbolje – izaziva reakciju. I ona, dakako, nije izostala. Politika je ponovno ispružila ruku, ovoga puta podržavajuću. A do koje su mjere dvije glavne nagrade Festivala također reakcija, to znaju samo članovi žirija. Nesumnjivo je da Frlić i ekipa sjajno reagiraju na svaku novonastalu situaciju, izoštravaju je i uozbiljavaju i tako pretvaraju u neuralgičnu točku koja čak i one nevoljke među nama lako pretvara u izvođače koji ne znaju da su izvođači u velikom nevidljivom kazalištu. A to pokazuje impresivno razumijevanje načina na koji nam društvo funkcionira, veliku vještinu komuniciranja s javnošću i ono što je najvažnije – nesumnjiv dar za kreiranje javne i simbolički snažne priče, pokazuje, dakle, sposobnost brze i točne reakcije "na terenu" bez koje "Slučaj *Bakhe*" ne bi izrastao u spektakularni fenomen nezapamćen u povijesti recentnoga hrvatskoga glumišta. Zato je posve nevažno koliko je toga isplanirano, jer svaki je "slučaj" ovdje kontrolirano i ciljano iskorišten.

Ono što mi se čini pomalo nepravедnim, a zbog čega vje-

Zoja Odak, Viliam Matula

Frlić i ekipa sjajno reagiraju na svaku novonastalu situaciju, izoštravaju je i uozbiljavaju i tako pretvaraju u neuralgičnu točku koja čak i one nevoljke među nama lako pretvara u izvođače u velikom nevidljivom kazalištu.

rojatno i pišem ovaj tekst, jest činjenica da *Bakhe* možda i neopravdano stječu mitski status i skupljaju nagrade, a za to vrijeme "Slučaj *Bakhe*", usprkos puno raskošnijoj produkciji koja je svoj kazališni šator rastegnula preko cijele zemlje i kao gledatelje i izvođače uključila sve od premijera, gradonačelnika, kazališnih uprava do običnih prolaznika, tračera i zainteresiranih građana, govoreći pritom istine barem jednako uznemirujuće kao i *Bakhe*, dakle jedna autentična zvijezda velikog formata ostaje neprepoznata i neovjenčana i to samo zato što je – nevidljiva.